

NEOHIBOLITES MINIMUS LISTER

door W. F. Anderson

De uitzonderlijk droge zomer van het jaar 1959 was reeds ver gevorderd, het was al september, voor ik mij eigenlijk pas goed realiseerde, welke unieke kansen deze grote droogte bood. Rivieren en beekbeddingen vielen immers allerwegen droog, zo lazen we in de kranten. Misschien waren er dus wel ontsluitingen toegankelijk geworden, die anders steeds door het water aan het oog onttrokken waren. Een tweetal plaatsen in de buurt van de Barlerberg kwamen mij weer in herinnering, die reeds lang uitlokten tot een nader onderzoek. Het was het Albien in de bedding van de Flörbach waar Bärtling (Lit. 4) zo interessant van verhaalt in zijn 34e Wanderrung en het Albien in de bedding van de Ölbach waar Bentz (Lit.5) een beschrijving van geeft. Vroeger had ik daar reeds rondgespeurd, maar zonder succes, misschien dat nu.....?

Zo werd dan op een hete septemberzaterdagmiddag de tocht naar het gebied van de Barlerberg aanvaard (fig. 1).

Deze Barlerberg is een Noord-Zuid verlopende heuvelreeks parallel met de straatweg Ahaus-Stadtlohn. Uit deze buurt komen ook de beken, die het doel van onze reis zijn. De Flörbach die ontspringt in het buurtschap Ortwick bij Wessum en de Ölbach, die zijn oorsprong heeft in het buurtschap Sabstätte bij Wüllen. De Flörbach stroomt uit in de Alstätter Aa, vanwaar dit water via Buurserbeek en Schipbeek bij Deventer de IJssel bereikt. De Ölbach stort zich in de Berkel, zodat dit water bij Zutphen de IJssel bereikt.

Een prachtig ruim parkachtig stil en eenzaam land is ons excursiegebied, een oase van rust, wanneer men zojuist ons propvolle landje heeft verlaten. Vroeger was het vaak ten nauwste met de geschiedenis van ons vaderland verbonden. Hier trokken de karossen van het Staatsgezantschap langs de stoffige wegen naar Munster, waar op 11 januari 1646 de vredesonderhandelingen met Spanje begonnen.

Hoe menigmaal trokken van nu af koeriers naar den Haag, want het zou nog tot 15 mei 1648 duren voor en aler de ratificaties van het verdrag uitgewisseld werden, waarna op 30 mei de plechtige afkondiging van de vrede plaatsgreep. Tenslotte werd, ook al weer te Munster op 24 oktober van datzelfde jaar, het vredesverdrag bezworen, dat een einde maakte aan de dertigjarige oorlog. Als een vloek uit deze vreselijke dertigjarige oorlog, ligt dan ook nog in dit mooie land, niet ver van de bronnen van onze Ölbach een vlake, die de lugubere naam van Blutfeld draagt. Hier vonden op 6 augustus 1623, in de afschuwelijke slag bij Stadtlohn, 7700

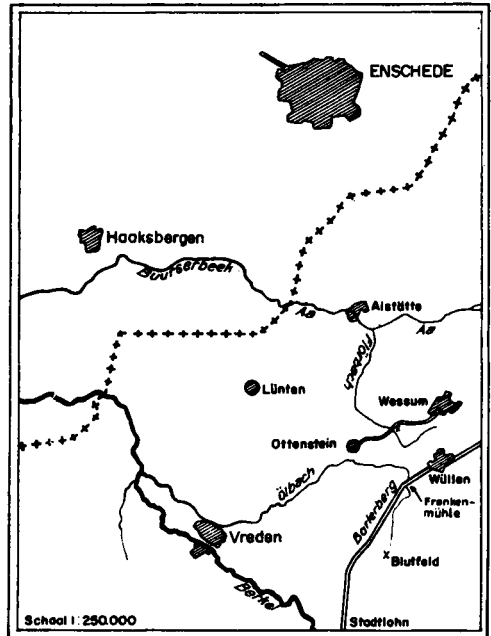

Fig. 1. De omgeving van de Barlerberg.

soldaten de dood. Soms wordt nog iets van dit vreselijke gebeuren gevonden. Een zegelring, een zwaard, een ruggegraat met een kogel er in... Het was een treffen tussen Tilly en hertog Christiaan van Brunswijk. Deze, ook wel de dolle hertog of dolle Christiaan geheten, was zijn avontuurlijke loopbaan met 10 daalders op zak begonnen. Aan zijn helm droeg hij de handschoen van Elizabeth, gemalin van de winterkoning Frederik de V van de Palts. Op zijn vaandels de woorden: "Tout pour Dieu et pour Elle".

Hij had slechts één arm. De andere had hij na een verwonding onder trompetgeschal laten afzetten, zonder één kreet van pijn te uiten. De afgezette arm wordt te Wolfenbüttel als rariteit bewaard. Daarvoor in de plaats had hij een soort prothese van kruk en zilver, waar hij alles mee kon doen.

Deze Christiaan was met een protestants leger ter sterkte van 22000 man op weg naar Nederland om zich met Prins Maurits te verenigen. Hij werd achtervolgd door een katholiek leger onder aanvoering van de graaf van Tilly, bekwaam veldheer en overwinnaar in 36 veldslagen. Vastgelopen in het moerassige gebied van het Lohner Bruch kwam het tot een verschrikkelijke nederlaag voor Christiaan van Brunswijk. Vandaar "Blutfeld" tot op de huidige dag.

Maar niet alleen om zijn historische gebeurtenissen spreekt deze streek tot de verbeelding, ook op het gebied van geologische onderzoeken is het met verhalen omsponnen. Weet H.C.W. Staring (Lit. 2) niet te verhalen van de legendarische steengroeven langs de voet van de Barlerberg gelegen, waar in 1858 hele wagenvrachten steen uit werden afgevoerd, uitsluitend bestaande uit ammonieten uit het geslacht Crioceras, bij de bevolking onder de naam figuurstenen bekend staande. Deze stenen werden gedolven ten behoeve van de aanleg van Mac-Adamwegen. Denkt u zich eens in: wegen plaveien met ammonieten!

In 1860 waren deze groeven echter al reeds dichtgeworpen, maar de roep van de sprookjesachtige rijkdom aan fossielen spookt tot de dag van heden door de literatuur. Tegenwoordig is van deze voormalige groeven niets meer te bespeuren.

Om nu weer onze belevenissen van die zaterdagmiddag te vervolgen: wij, schrijver dezes en de heren Schoenmaker en Willemsen, reden dus genoeglijk via Alstätte naar Ottenstein. Vandaar sloegen we de weg naar Wessum in. Bij de boerderij Kotten Misker werd halt gehouden. Overal ontwaarden we bruin geschroeide weilanden met vee, dat mismoedig wat scharrelde in de ritselfende dorheid van tot de grond toe afgeknaagd gras. De Flörbach kruist hier de straatweg. De beek bleek echter niet droog te zijn, maar integendeel nog behoorlijk met stromend helder water gevuld. Het kalkmassief van Wüllen, waaraan deze beek ontspringt, geeft blijkbaar zijn grondwater zo geleidelijk af, dat zelfs deze droge zomer niet storend op de waterafgifte inwerkte. Een klein eindje stroomopwaarts moesten volgens de geologische kaart de begeerde belemnieten te vinden zijn. De beek was blijkbaar kort te voren schoon gemaakt, want langs de boorden lagen overal uitgebaggerde hoopjes zand. Geen spoor van belemnieten echter. De heer Schoenmaker ontdeed zich daarop van schoenen en kousen, begaf zich te water en begon vastberaden de beekbedding te onderzoeken, waarbij tenslotte één exemplaar van *Neohibolites minimus* boven water kwam.

Na deze teleurstellende ervaring op deze door Bärtling (Lit.4) aanbevolen vindplaats, vervolgden we onze weg zonder veel verwachtingen, via Wessum - Ahaus - Wüllen, naar het punt waar hier de Ölbach bij Frankenmühle onder de straatweg doorloopt. Hier troffen we echter een totaal andere situatie aan. De beek was totaal uitgedroogd, de beekbedding was een zandige holle weg geworden, omzoomd door fraai geboomte. Een boer, die door de bedding kwam aanwandelen, vertelde ons, dat hij daar altijd al gewoond had,

maar gedurende zijn 60-jarig leven deze beek nog nooit droog had gezien.

Het was ook nu weer de heer Schoenmaker, die het eerste exemplaar ontdekte en nu zagen wij ze ook liggen in het kurkdroge stroomzand van de beek (fig. 2).

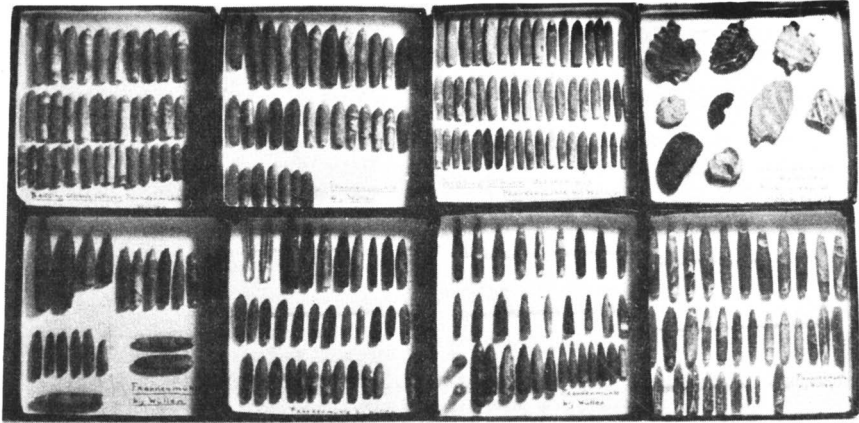

Fig. 2. Een gedeelte van de buit.

In twee uur tijds werden over een afstand van dertig meter ca. duizend exemplaren verzameld. Dit waren natuurlijk lang niet alle volledige en gave exemplaren, maar toch ruim voldoende om er een zeer goede typecollectie uit samen te stellen. Voorts werden nog een paar ammonietfragmenten van *Hoplites* sp. verzameld. Aardig was het ook, in de bedding nog een gedeelte van de fundamente van de reeds lang gesloopte Frankenmühle aan te treffen, terwijl het jongste verleden zich manifesteerde door cocacola-kroonkurken en scherven van bierflessen. De boorden van de beekbedding bestonden plaatselijk uit taale groene glauconitische klei. Bij wassing van een aldaar genomen monster kwam hieruit ook een *Neohibolites minimus* te voorschijn, zodat de honderden exemplaren in het stroomzand, daar blijkbaar in terecht gekomen waren door eeuwenlange uitspoeling van de kleiwand daar ter plaatse. Ook een micropalaeontologisch onderzoek van deze klei wees uit, dat deze klei tot het Midden Albien behoort.

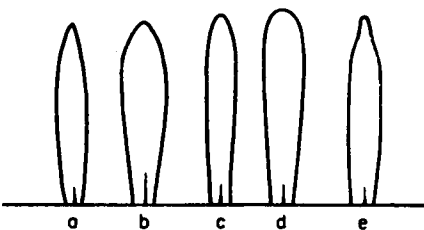

Fig. 3 *Neohibolites minimus* Lister

- a var. media
- b var. pinguis
- c var. oblonga
- d var. obtusa
- e var. attenuata

fossiel is wel door E. Stolley (Lit. 1) gemaakt.

Hij zegt met betrekking tot deze belemniet het volgende. De ontzaglijke variabiliteit van deze belemniet is wel zijn merk-

Een afzetting van gelijke ouderdom is ook in ons land ontsloten in een beekbedding bij de hoeve Bekeering te Winterswijk. Het is een groenzand met fossielen o.a. *Belemnites minimus* en *Inoceramus concentricus* (Lit. 3). De in zo grote getale door ons in de bedding van de Ölbach gevonden belemniet *Neohibolites minimus* Lister, komt al in 1678 in de literatuur voor. Aanvankelijk meende ik met minstens zes verschillende soorten te doen te hebben, maar na raadpleging van de literatuur bleken alle aan een en hetzelfde dier toebehoort te hebben. De meest volledige studie van dit

waardigste eigenschap, waarmede hij zijn soortgenoten verre in de schaduw stelt. Bij andere belemnieten manifesteert zich variabiliteit slechts door een min of meer slanke of gedrongen gestalte, om een meer of minder sterk ontwikkelde knotsvorm, de mindere of meerdere diepte van de alveole en dergelijke.

Neohibolites minimus daarentegen vertoont zodanige verschillen in het uiterlijk van het rostrum, dat men geneigd is aan stratigrafische verschillen te denken. In het dikwijls zeer dikke pakket van de Midden-Albienklei zou zich dan achtereenvolgens een parallel met de ouderdom verloopende *minimus*-reeks moeten openbaren, waarbij dus de ene vorm na de andere optrad. Dit is niet het geval: alle variaties in vorm komen gelijktijdig in één en dezelfde laag voor.

Diepgaande studies hebben tot dit resultaat geleid. Bij andere belemnietensoorten is een geleidelijke variatie daarentegen dikwijls wel degelijk waargenomen.

Stolley onderscheidt nu 5 variëteiten:

- a - media (een middenvorm)
- b - pinguis (een dikke vorm)
- c - oblonga (een slank cilindrische vorm)
- d - obtusa (een stom-knotsvormige vorm)
- e - attenuata (een aan het einde verdunde vorm)

Al deze hoofdvariaties zijn weer door alle mogelijke tussenvormen verbonden.

Oldenzaal, december 1959.

LITERATUUR

1. E. STOLLEY - Beiträge zur Kenntnis der Cephalopoden der Norddeutschen Unteren Kreide. 1. Die Belemniten des Norddeutschen Gaults (Aptiens und Albiens) Geologische und Palaeontologische Abhandlungen. Neue Folge, Band X, Heft 3 1911.
2. W.C.H. STARING - De bodem van Nederland 2 dln 1856 en 1860.
3. F.J. FABER - Geologie van Nederland 1948.
4. R. BÄRTLING - Geologisches Wanderbuch für den Niederrheinisch-Westfälischen Industriebezirk 1925.
5. A. BENTZ - Erläuterungen zur Geologischen Karte von Preussen, Lieferung 293, Blatt Ottenstein 1930.